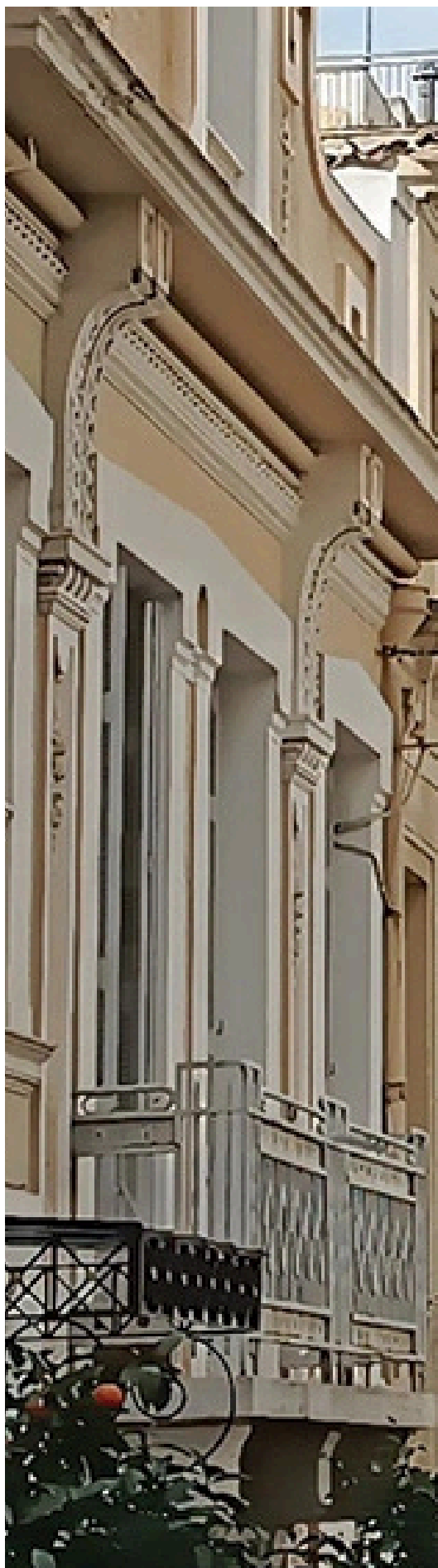

Ἡ Γειτονιά μας: Νεάπολη Ἐξαρχείων

19ος Αἰῶνας

τῆς Νατάσας Καραποστόλη

Τό Ἀνοικτό Ψυχοθεραπευτικό Κέντρο ιδρύθηκε τόν Φεβρουάριο τοῦ 1980 καί στεγάσθηκε σέ ἓνα ισόγειο διαμέρισμα, μιᾶς τυπικῆς πολυκατοικίας, στή Νεάπολη Ἐξαρχείων. Λίγα χρόνια ἀργότερα μεταφερθήκαμε στό ιδιόκτητο (!) πλέον νεοκλασικό κτίριο, ἐπί τῆς ὁδοῦ Χαραλάμπη καί πάλι, ὅπου στεγαζόμαστε μέχρι καί σήμερα.

Ἡ ἐπιλογή μιᾶς γειτονιᾶς στό κέντρο τῆς Ἀθήνας δέν ἦταν τυχαία.

Ἀπηχεῖ μία ἀπό τίς βασικές ἀρχές τοῦ ὀργανισμοῦ, οἱ ὁποῖες ἄλλωστε ἀποτυπώθηκαν στήν ὀνοματοδοσία «Ἀνοικτό Ψυχοθεραπευτικό Κέντρο»:

- «Ἀνοικτό», γιατί εἶναι ἀνοικτό σέ ὅλους, ἀνεξαρτήτως προβλημάτων, φύλου, ἡλικίας κ.λ.π. Ἀρκεῖ κανεῖς νά θέλει ὁ ἴδιος νά ἔρθει. Ἀνοικτό, ἐπίσης σέ ιδέες, προβληματισμούς καί νέες ἐφαρμογές.
- «Ψυχοθεραπευτικό», γιατί ἡ κύρια μορφή θεραπείας, εἶναι ἡ ψυχοθεραπεία, κυρίως ἡ ὁμαδική, καί οἱ ὅποιες ἄλλες θεραπείες (π.χ. φαρμακευτική) θεωροῦνται δευτερεύουσες καί ὑποστηρικτικές.
- «Κέντρο», γιατί πέρα ἀπό τό αὐτονόητο, βρίσκεται στό κέντρο τῆς Ἀθήνας γιά πολύ συγκεκριμένους λόγους. Ἡ ἰδρυτική ὁμάδα ἀποφάσισε ὅτι ἡ ἔδρα τοῦ Κέντρου δέν θά εἶναι σέ κάποιο ἀπομακρυσμένο προάστιο, ὅπου βρίσκονται – ἔως καί σήμερα – κατά κύριο λόγο οἱ

ψυχιατρικές κλινικές. Σέ μέρη απομονωμένα, ευάερα καί ευήλια, μακριά από τόν κοινωνικό ιστό, λές καί εἶναι ὁ ἀέρας καί ὁ ἥλιος πού λείπει ἀπό τούς ἀνθρώπους μέ ψυχολογικά προβλήματα.

Ἡ Ἑλένη Μοράρου, στήν «Ἐποχή τῆς Ἀθωότητας» (Matrix 37) ἀναφέρει ὅτι ὅταν ἡ ἰδρυτική ὁμάδα ξεκίνησε τήν ἀναζήτηση τοῦ χώρου «συμφωνήσαμε ὅλοι ὅτι τό κέντρο τῆς πόλης ἦταν ἰδανικό καί ξεκίνησαν οἱ συναντήσεις μέ μεσίτες, μέ φίλους μηχανικούς καί ἄλλους. Ἀνάμεσα σέ ἀρκετούς πού εἶδαμε, καταλήξαμε στόν χώρο τῆς Χαραλάμπη 9-11, σέ ἓνα ισόγειο μεγάλο (180 m² περίπου) διαμέρισμα... Νά σημειώσω ἐδῶ ὅτι τό διαμέρισμα αὐτό γιά πολλά χρόνια νοικιαζόταν ἀπό τόν Σύλλογο Πολιτικῶν Μηχανικῶν, τούς ὁποίους ἔδιωξαν οἱ ἔνοικοι γιατί κάνανε φασαρία στίς Γενικές Συνελεύσεις. Ἐπέλεξαν... νά τό νοικιάσουν σ' ἐμᾶς· ποῦ νά ξέρανε...! Ἕνα ἄλλο ζήτημα πού μᾶς προβλημάτιζε ἀπό νωρίς ἀφοροῦσε τούς συγκατοίκους καί γείτονες. Εἶχαμε ἀγωνία γιά τήν ἀντίδρασή τους στό γεγονός ὅτι μία ψυχιατρική μονάδα ἄρχισε νά λειτουργεῖ στήν πολυκατοικία τους, στή γειτονιά τους, στό κέντρο τῆς πόλης.

Μετά ἀπό 45 χρόνια, μποροῦμε μετά βεβαιότητος, νά ποῦμε ὅτι τό ἐγχείρημα πέτυχε... καί αὐτό τῆς γειτονιάς!

Νεάπολη Ἐξαρχείων: μία γειτονιά «μέ προσωπικότητα»!

Θεωροῦμε τούς ἑαυτούς μας τυχερούς γιά ἐκείνη, τήν ἀρχική ἐπιλογή ἔδρας ἀπό τήν ἰδρυτική ὁμάδα τοῦ Κέντρου. Μία γειτονιά πού μᾶς ἀγκάλιασε, τήν ἀγαπήσαμε, τήν εἶδαμε νά ἀλλάζει, μία γειτονιά «μέ προσωπικότητα»!

Θά ἀνατρέξουμε στήν ἱστορία της μέσα ἀπό διάφορες πηγές, πού καταφέραμε νά ἐντοπίσουμε, εἴτε βιβλιογραφικές εἴτε διαδικτυακές. Εὐτυχῶς, τό ὑλικό ἦταν ἀρκετό καί ὁ φιλότιμος ἀναγνώστης μπορεῖ νά ἀνατρέξει σ' αὐτό γιά περισσότερες πληροφορίες.

19^{ος} Αἰώνας

Τό 1834, ἐπὶ Ὅθωνος, ἡ Ἀθήνα ἀνακηρύχθηκε ἐπίσημα σέ «Βασιλική καθέδρα καί πρωτεύουσα» τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους. Δέν ἦταν παρά ἓνα μεγάλο χωριό, τό ὁποῖο μετά τούς ἀγῶνες τῆς ἀνεξαρτησίας, εἶχε μετατραπεῖ σέ μιά μάζα χαλασμάτων καί σκόνης. «Αὐτό δέν εἶναι αἱ ἰοστεφεῖς καί περίφημοι Ἀθηναί. Αὐτό εἶναι μονάχα ἓνας θεόρατος σωρός ἐρείπια, μιά ἄμορφη μονότονη, γκριζωπὴ μᾶζα στάχτης καί σκόνης, ἀπ' ὅπου ξεπροβάλλουν μιά δωδεκάδα φοῖνικες καί κυπαρίσσια, τὰ μόνα πού ἀντιστέκονται στήν καθολικὴ ἐρήμωση», ἀναφωνεῖ ὁ ἑλληνιστὴς Λουδοβίκος Ρός τόν Αὐγούστο τοῦ 1832. Προφανῶς ἀπαιτεῖται ταχεῖα ἀνοικοδόμηση καί ἀνθρώπινο δυναμικὸ γιὰ νὰ τὴν ὑποστηρίξει. Τό ἐργατικὸ δυναμικὸ ἀποτελοῦνταν κυρίως ἀπὸ ντόπιους Ἀθηναίους, οἱ ὁποῖοι ἐπέστρεφαν στήν πόλη, πρόσφυγες ἀπὸ ἄλλες περιοχές τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί πολλοὺς τεχνίτες ἀπὸ ὅλη τὴν Ἑλλάδα καί κυρίως τὰ νησιά. Οἱ ἐργάτες ἐργάζονταν κάτω ἀπὸ ἀντίξοες συνθῆκες καί διέμεναν σέ αὐθαίρετες κατασκευές, σέ κοντινές στό κέντρο περιοχές. Μία ἀπὸ αὐτές εἶναι ἡ Νεάπολη.

Ἡ περιοχή κατοικεῖται γιὰ πρώτη φορά στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα. «Τό νεότευκτο ἑλληνικὸ βασίλειο εἶχε μιά μικρά πρωτεύουσα τῶν 25.000 κατοίκων, συγκεντρωμένη παρά τίς ὁδοὺς Αἰόλου καί Ἑρμοῦ, μέ ἓνα ἀποχωρισμένο τῆς πόλεως προάστιο, ἀποκαλούμενο καί πρὸς ἀντιδιαστολή Νεάπολις. Οὐσιαστικά ἐπρόκειτο γιὰ αὐθαίρετη οἰκοδόμηση ἐκτός τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς ἐπήλυδες ἐκείνης τῆς μακρινῆς ἐποχῆς, Στερεοελλαδίτες, Πελοποννήσιους, προπαντὸς νησιῶτες. Ἐν γένει, πάσης φύσεως τεχνίτες, πρωτίστως οἰκοδόμους καί μαρμαρᾶδες, ἀναγκαίους γιὰ τὴν ἀνέγερση τῶν μεγάλωπρεπων δημοσίων κτιρίων πού εἶχαν ἀρχίσει νὰ κοσμοῦν τὴν Ἀθήνα χάρις στὶς δωρεές τῶν εὐεργετῶν τῆς Διασπορᾶς. Τό προάστιο θὰ πρέπει νὰ κτίστηκε σέ μιά θαυμασία περιοχή, πλήρη κήπων καί ἀμπελώνων, ἀπλωμένη ἀνάμεσα σέ δύο πευκόφυτους λόφους...» (Καιροφύλλας, 2002).

Στὴ συνοικία πού δημιουργεῖται δίνεται ἡ ὀνομασία Νεάπολη, ἀκριβῶς γιατί ἀποτελεῖ τὴν πρώτη ἀπόπειρα ἐπέκτασης τῆς πόλης πέρα ἀπὸ τό στενὸ πλαίσιο πού ὀριοθετεῖ τό λεγόμενο ἱστορικὸ κέντρο. Καμμία ἀναφορά στὸν ὄρο «Ἐξάρχεια», πού ἐμφανίζεται ὅπως θὰ δοῦμε ἀργότερα.

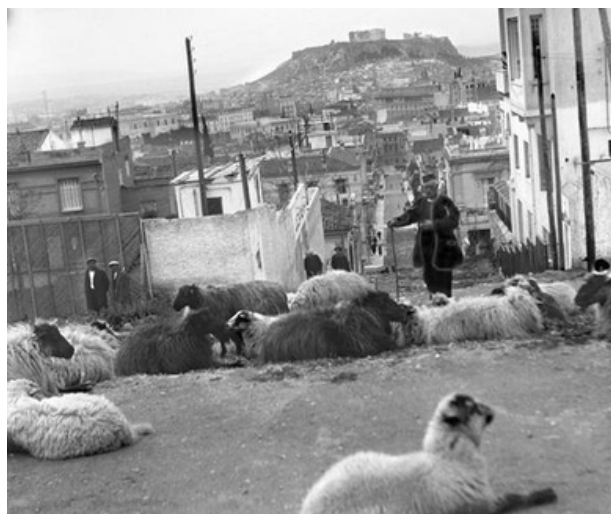
Παλαιότερες όνομασίες τής περιοχής μεταξύ του λόφου του Στρέφη καί τής λεωφόρου Άλεξάνδρας είναι Πιθαράδικα[1] ή Πινακωτά[2].Οι Άθηναίοι, μάλιστα, τήν αναφέρουν καί ως Προάστιον, ένω έτσι όνομάζουν καί τόν κεντρικό της δρόμο. «Σχεδόν άποχωρισμένον άπό τής κυρίας μάζης τής πόλεως έξ' ού καί ή όνομασία Νεάπολις καί όδός Προαστείου!», όπως έγραψε ό συγγραφέας καί περιηγητής Φλωμπέρ, κατά τήν επίσκεψή του στην Άθήνα. Η παρουσία του Τρικούπη στην περιοχή τής έδωσε «τά μέσα» νά ένταχθεϊ πρώτη στό σχέδιο πόλης, τό 1865[3].

Ό νέος συνοικισμός παίρνει ζωντάνια άπό τίς βιοτεχνίες καί τούς κατοίκους του, «κυρίως μαρμαρογλυφεΐα μέ τηνιακούς μαστόρους, δίπλα στά μικρόσπιτα μέ τήν αύλή καί τό άμπελάκι τους, αλλά καί τίς στάνες· μία άπό αυτές του Τσακαγιάννη, άφησε τό όνομά της στην περιοχή προς τό τέλος τής Ζωοδόχου Πηγής μάλλον λόγω του έκλεκτου κασικίσιου γάλακτος που μεταγγιζόταν άπ' εύθείας άπό τόν μαστό του ζώου στην κατσαρόλα τής νοικοκυράς, σύμφωνα μέ τίς παραστατικές ξενοπούλειες περιγραφές» (Καιροφύλλας, 2002).

Πρόβατα, κασίκια καί άνθρώποι, άλλωστε, φαίνεται νά συμβιοούν άρμονικά στην Άθήνα των άρχων του 19^{ου} αιώνα.

Όδός Εύαγγελιστρίας, 1903

Όδός Πινδάρου, Κολωνάκι 1920

Η Νεάπολις διέθετε καλά ρυμοτομημένους δρόμους, οι όποιοι μάλιστα, άντί των άρχαιοελληνικών όνομάτων των όδων τής παλαιάς πόλης, έφεραν όνόματα ήρώων τής Έπανάστασης, πλήν τής κεντρικής άρτηρίας, τής όδοϋ Προαστείου, ωσπου μετονομάστηκε σέ Έμμανουήλ Μπενάκη, προς τιμήν του συραίου εύεργέτη καί δημάρχου Άθηναίων. Τά στενά της είχαν κάτι τό διαφορετικό άπό εκείνα τής Πλάκας, όπου κατ' άποκλειστικότητα χτυπούσε ή καρδιά τής πόλης τά

[1] Λόγω του Κυκλοβόρου, του χείμαρρου που κατέβαινε άπό τόν Λυκαβηττό, στίς όχθες του όποιου υπήρχε άφθονο ύλικό, κατάλληλο για τήν κατασκευή κεραμικών ειδών καί σκευών.

[2] Πρέπει νά όνομάστηκε έτσι άπό τό έπάγγελμα ή καί τό όνομα ιδιοκτήτη, πιθανόν, άφου ή λέξη Πινακωτός σήμαινε αυτόν που κατασκεύαζε πινακωτές, δηλ. θήκες ξύλινες μέ τίς όποιες πήγαιναν τό ψωμί στον φοϋρνο.

[3] Ένιά μήνες μετά τόν θάνατό του, στίς 15 Ιανουαρίου του 1897, οι έφημερίδες δημοσιεύουν τίς άποφάσεις του Δημοτικού Συμβουλίου Άθηναίων, μεταξύ των όποίων καί ή όμόφωνη άποδοχή πρότασης περί μετονομασίας τής όδοϋ Πινακωτών σέ όδό Χαριλάου Τρικούπη.

τά παλιότερα χρόνια. Νέα ξεκινήματα, φτηνότερα και κοντά στο κέντρο της πόλης, τό οποίο μετά την ολοκλήρωση των ανακτόρων είχε μετατοπισθεί στον πάλαι ποτέ λόφο της Μπουμπουνίστρας (πλατεία Συντάγματος). Ή νέα συνοικία μοιραία θα στεγάσει ελπίδες και όνειρα, όχι μόνον εργατών και οικοδόμων, αλλά και νέων φερέλπιδων πολιτικών, φοιτητών- μιās και βρίσκεται κοντά στο Πολυτεχνείο και τό Πανεπιστήμιο, πού ό,τι έχουν ανεγερθεί - έκκολαπτόμενων καλλιτεχνών, λογοτεχνών[1].

Άνθρωποι τών Γραμμάτων και τών Τεχνών

Άν τό κέντρο της πρωτεύουσας και οι περιοχές γύρω από την πλατεία Συντάγματος αποτελούσαν τό κέντρο της πολιτικής και της έμπορικῆς ζωῆς της πόλης, καθώς και τόν τόπο κατοικίας τών μεγαλοαστών, ή Νεάπολη έγινε ό ανερχόμενος τόπος συνάντησης τών πνευματικών ανθρώπων της Άθήνας. Έκεί επιλέγουν νά κατοικήσουν κορυφαία όνόματα τών Γραμμάτων και τών Τεχνών, αλλά και πολιτικοί και δημοτικοί άρχοντες, όπως ό Χαρ. Τρικούπης και ό Σπ. Μερκούρης.

Αυτόν τόν πρώτο αιώνα της ιστορίας της, λοιπόν, ή Νεάπολη θά βρεθεί νά στεγάζει τά όνειρα και τή δημιουργικότητα τών εικαστικών Νικόλα Γύζη (Θεμιστοκλέους 18), Δημήτρη Φιλιππότη (Πατησίων και Στουρνάρη), Γιαννούλη Χαλεπά (Μαυρομιχάλη 6), σπουδαστές και οι τρεις τότε της Σχολῆς τών Τεχνών. Ός «γεννήματα και θρέμματα» της περιοχῆς καταγράφονται επίσης ό δημοσιογράφος και θεατρικός συγγραφέας Τίμος Μωραϊτίνης (1878), ό συνθέτης Νίκος Σκαλκώτας, στην όδό Καλλιδρομίου, ό λογοτέχνης Ήλίας Βενέζης, στην όδό Ζαΐμη, οι συγγραφείς Γρηγόρης Ξενόπουλος και Στρατῆς Μυριβήλης και άλλοι πολλοί.

Νεάπολη, 1917

Όδός Διδότου, στό
ύψος της όδοϋ
Ίπποκράτους.

Άρχείο: Μουσείο
Μπενάκη, Πειραιώς
Φωτογράφος: Pierre
Machard

[1] Τή σχεδόν μυθιστορηματική βιογραφία της Νεαπόλεως από τόν 19ο αιώνα ως τίς μέρες μας συνέγραψε ό άθηνογράφος Γιάννης Καιροφύλας, στό βιβλίο του *Ή Ώραία Νεάπολις και τά Παρεξηγημένα Έξάρχεια*, Έκδόσεις: Φιλιππότης, 2002.

Ο ποιητής Ναπολέων Λαπαθιώτης, πού βλέπει τό πρώτο φῶς τῆς ζωῆς σέ σπίτι τῆς Εὐριπίδου, ἐγκαθίσταται σέ νεαρή ἡλικία στό ἐξαρχιώτικο σπίτι τῶν ὁδῶν Κουντουριώτου καί Οἰκονόμου. Οἱ πρώτες ἐντυπώσεις γιά τό πατρικό αὐτό σπίτι του ἦταν ὀδυνηρές, ὅπως φαίνεται κι ἀπό τίς περιγραφές του στό βιβλίο του «*Ἡ Ζωή μου*», μιά “ἀπόπειρα συνοπτικῆς αὐτοβιογραφίας”. Γράφει ὁ ἴδιος: “ἀπ’ τὰ κεντρικά μας σπίτια νά βρεθοῦμε σέ μιά ἐρημιά – γιατί τό μέρος ἦταν ἐρημιά, γιά τή μικρή πρωτεύουσα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης – μᾶς στοίχισε πάρα πολύ! Μία πρώτη μας ἐπίσκεψη σ’ αὐτό μοῦ ἔδωσε τήν ἐντύπωση μεγάλης καταδίκης”. Ἡ Οἰκία Λαπαθιώτη κηρύχθηκε τό 1984 ἀπό τό Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ διατηρητέο ἱστορικό καί ἀρχιτεκτονικό μνημεῖο τῶν νεότερων χρόνων.” Σήμερα... ἀκόμη καταρρέει ἀνελέητα!

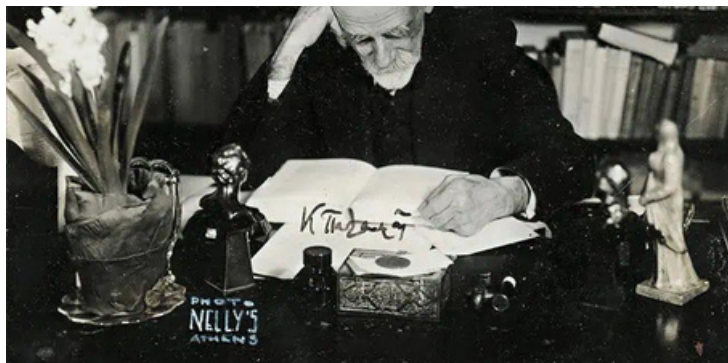
Ἡ Νεάπολη ἦταν ἐπίσης ἡ συνοικία τῶν εἰδυλλίων, καί οἱ ρομαντικοί νεαροί ἐκδήλωναν τά αἰσθήματά τους μέ ραβασάκια καί καντάδες, οἱ ὁποῖες ἀκούγονταν τά βράδια στά ἤσυχα δρομάκια, παρ’ ὅλο πού κυριαρχεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ἡ ἀθηναϊκή καντάδα ἦταν συνυφασμένη μόνο μέ τήν Πλάκα. «*Ἐλᾶτε μέ πιά ἐλευθερία στή συνοικία τῆς Νεαπόλεως, ὅπου ὁ Μέγας Πᾶν τῆς νυχτερινῆς καντάδας δέν ἀπέθανε ἀκόμη καί ἴσως δέν θά πεθάνει ποτέ, ὅσο θά ὑπάρχουν καρδιές πού θά πονοῦν*», γράφει ὁ Δ. Λαμπίκης. Ὁ πιό διάσημος ἀπ’ αὐτούς τούς κανταδόρους, ὁ Νικολαὸς Μοσχονᾶς, διέπρεψε ἀργότερα ὡς λυρικός καλλιτέχνης στή Νέα Ὑόρκη.

Ἦταν σύνηθες οἱ φοιτητές ἀπό τήν ἐπαρχία «νά πιάνουν κάμαρα» στή Νεάπολη, ὅπου ζοῦσαν εἴτε σάν ἐργένηδες εἴτε σάν οἰκότροφοι σέ δωμάτια σπιτιῶν ἀθηναϊκῶν οἰκογενειῶν, τά ὁποῖα ἦταν ἐπιπλωμένα μέ τά ἀπολύτως ἀπαραίτητα. Ὅπως διαβάζουμε στά «*Σκόρπια Φύλλα τῆς Ζωῆς μου*» τοῦ Γ. Δροσίνη, ἓνα τέτοιο δωμάτιο νοίκιασε ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς ὅταν πρωτοῆλθε στήν Ἀθήνα. «*Κάτω κατοικοῦσεν ἡ νοικοκυρά μέ τίς δύο κόρες της καί νοίκιαζε τό ἀπάνω σέ φοιτητάς, πού τούς βολοῦσε γιατί εἶχαν κοντά τό Πανεπιστήμιο... Δύο τρεῖς μισομαδημένες ψάθινες καρέκλες στήν κάθε κάμαρα καί δύο τραπεζάκια καφενεῖου συμπλήρωναν τήν ἐπίπλωση. Παράταιρη πολυτέλεια στά δύο παράθυρα: μπερ-ντεδάκια λινά καλοκεντημένα, ἐργόχειρα βέβαια τῶν κοριτσιῶν τῆς νοικοκυρᾶς. Νιπτήρας πουθενά! Γιά νά νιφθοῦν ἔπρεπε νά κατέβουν στό κάτω πάτωμα, μέ ὅποιο*

καιρό κι όποιαν ώρα. Καί τό άπαραίτητο γιά κάθε σπίτι, ήτο σέ μία γωνιά τής αϋλής, τής άστρωτης καί γεμάτης νερά μπουγάδας καί κουτσουλίες κοττών. Σωστό γυφταριό κατά τή λαϊκή φράση».

Σέ μεγάλη ηλικία μέ τή γυναίκα του Μαρία καί τήν κόρη του Ναυσικά στό σπίτι τής όδοϋ Άσκληπιού.
(πηγή: "Ιδρυμα Παλαμᾶ)

Στό γραφείο του, στό σπίτι τής όδοϋ Άσκληπιού.
(Φωτογραφικό Άρχείο Nelly's)

Ό Παλαμᾶς, συνεχίζει καί μετά τίς σπουδές του νά διαμένει στή Νέαπολη. Στή μονοκατοικία τής Άσκληπιού, συγκεντρώνονται τακτικά φίλοι τοϋ ποιητῆ, όπως οί Μαλακάσης, Καρκαβίτσας, Γρυπάρης, Ξενόπουλος καί Χατζόπουλος, αλλά καί ξένοι, πού έπιθυμοϋν νά τόν γνωρίσουν. Όταν παντρεύεται, μετακομίζει στόν δεύτερο όροφο διώροφης κατοικίας επί τής όδοϋ Πινακωτών, λίγο μετά τή διασταύρωση μέ τή Σόλωνος, αλλά λίαν συντόμως ό ίδιος καί ή συμβία του θά τά μαζέψουν από εκεί... Ό χιουμορίστας Ξενόπουλος θά περιγράψει σέ συντροφιά λογοτεχνών: «... μέ άπερίγραπτη φρίκη, λοιπόν, ή νιόπαντρη κυρία Παλαμᾶ ανάκαλυψε πώς στό κάτω πάτωμα λειτουργεί κρυφός οίκος άνοχής κι όπου φύγει, φύγει!».

Τό καλοκαίρι τοϋ 1887, ό πρύτανης τής άθηναϊκής σάτιρας, Γεώργιος Σουρῆς, λάτρης τής συνοικίας, ένοικιαστής διαφόρων κατοικιών μόνον έντός τών όρίων της, ανακοινώνει τή μεταφορά τών γραφείων τοϋ έντύπου του «Ρωμηός», ως έξῆς: «Ό "Ρωμηός" γνωστόν σᾶς κάνω, πώς στό σπίτι μου άνέβη, στήν Νεάπολιν έπάνω, κι από τοϋδε συνορεύει μέ ξενοδοχείον Ξύδη, δυό στό λάδι τρεῖς στό ξύδι, μέ Χημεῖον, μέ μία μάνδρα, μέ μεγάλ' οίκοδομή, καί μία χήρα δίχως άνδρα, ποϋταν άλλοτε μαμμή». Σέ αυτά τά σπίτια δέχεται τούς φίλους του, γείτονές του οί περισσότεροι, Άριστομένη Προβελέγγιο, Κωστή Παλαμᾶ, Γεώργιο Δροσίνη, Γεώργιο Στρατήγη, Άγγελο Βλάχο, Μπάμπη Άννινο. Όλη τήν άφρόκρεμα τής λο-

γοτεχνίας. Κι από τήν άλλη, έδῶ σέ αυτά τά ίδια σπίτια, ό άψϋς Σουρῆς δέχεται τήν παρέα του γιά χαρτί, ξημεροβραδιάζεται μέ τήν τράπουλα στό χέρι καί αρπάζεται μέ τούς συμπαῖκτες του όταν χάνει.

Σαλόνι Γεωργίου Σουρῆ

Ἐξάρχεια

Ἀπό μιά εἰρωνεία τῆς τύχης, ἓνα πολυκατάστημα- τό πρῶτο μάλιστα τῆς πρωτεύουσας- τό «συγκρότημα μαγαζείων» τοῦ Ἡπειρώτη ἔμπορου Βασίλη Ἐξαρχου, πού χτίστηκε στις ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1880, στό τρίστρατο Θεμιστοκλέους, Σολωμοῦ καί Σπ. Τρικούπη ὀνομάτισε τή συνοικία πού ἔμελλε νά ἐξελιχθεῖ στήν πιό ἀνυπότακτη καί «ἀντιεμπορική» τῆς Ἑλλάδας, ἀν ὅχι ὅλης τῆς Εὐρώπης! (Φούντας, 2019).

Ἡ πλατεία Ἐξαρχείων περιγράφεται τήν ἴδια ἐποχή ὡς ἓνα «ἀνώνυμο, γυμνό πλάτωμα πού ἔδερναν τά ἀνεμοβρόχια» καί ἀνέσκαπταν τακτικά οἱ χεῖμαρροι πού κατέβαιναν ὀρμητικά ἀπό τόν Λυκαβηττό μέσω τῶν κατοπινῶν ὁδῶν Ἀραχώβης καί Βαλτετσίου.

Ὁ Β. Ἐξαρχος καί τό μπακάλικο
(πηγή: Μηχανή τοῦ Χρόνου)

Ὁ Ἐξαρχος ἀπό τήν Πουρνιὰ Κονίτσης, ἀναζητεῖ τήν τύχη του στήν Ἀθήνα. Ἐχει ἔρθει μ' ἓνα μπουλούκι χτιστῶν, ἀλλά σύντομα καταλαβαίνει ὅτι ἐτούτη ἡ δουλειά εἶναι πολύ σκληρή γιά τίς δικές του ἀντοχές καί ἐπιπλέον δέν ὑπηρετεῖ τό ὄνειρό του, πού εἶναι τό ἐμπόριο. Ἔτσι, λοιπόν, ἀφήνει τούς συμπατριῶτες του καί πιάνει δουλειά σάν παραγιός σ' ἓνα μπακαλικάκι τῆς Νεάπολης. Ὁ νεαρός κερδίζει τήν ἐμπιστοσύνη καί τήν ἀγάπη τοῦ ἀφεντικοῦ του καί μέ αἱματηρές οἰκονομίες καταφέρνει νά ἀγοράσει ἓνα

οἰκόπεδο στά Πινακωτά, μέσα στό ὁποῖο βρίσκονται ἓνας φοῦρνος, δύο μαγαζιά μέ ὑπόγειο- τό ἓνα ἀπό αὐτά εἶναι παντοπωλεῖο καί τό κρατᾷ γιά τόν ἑαυτό του- καί ἓνα μικρό μαγέρικο. Πάνω ἀπό τά μαγαζιά ὑπάρχουν τρία δωμάτια καί ὅταν παντρεύεται στήνει ἐκεῖ τό σπιτικό του.

Τά «Σπίτια»

Στή Νεάπολη μαζί μέ τούς ἐργάτες, τούς φοιτητές καί τούς ὑπηρετές τῆς πολιτικῆς καί τῶν τεχνῶν, ἔχουν ἐγκατασταθεῖ καί κάμποσες ἐπιχειρήσεις λευκῆς σαρκός, νόμιμες καί παράνομες. Τό Ε' ἀστυνομικό τμήμα, σήμερα στήν ὁδὸ Καλλιδρομίου, ἦταν ἀπό τά μεγαλύτερα τῆς Ἀθήνας στά τέλη τοῦ δέκατου ἐνάτου αἰῶνα. Ἀνάμεσα, στίς ἄλλες του ἀρμοδιότητες «ἐπέβλεπε» καί τήν ὁδὸ Χαριλάου Τρικούπη, τότε Πινακωτῶν. Ὅπως εἶπαμε, ὁ δρόμος αὐτός στεγάζε, ἀνάμεσα σέ ἄλλες δραστηριότητες, καί πορνεῖα, πού στή δημοσιογραφική γλῶσσα τῆς ἐποχῆς ὀνομάζονταν «δυσώνυμοι οἵκοι». Ὅπως δημοσιεύεται στόν Τύπο τῆς ἐποχῆς, ὅταν ὁ διοικητής τοῦ τμήματος, λοχαγός Δ. Ἀράπογλου ἔμαθε ὅτι σέ ἓνα ἀπό τά πορνεῖα «*δισπύεται μυστική τις ἱέρεια, πάσχουσα ἐκ συφιλιδικῶν*», ἀποφάσισε νά κάνει ἔρευνα, νά βρεῖ τήν «*ἱέρεια τοῦ ἔρωτα*» καί νά τήν ἀνακρίνει.

Τήν Πέμπτη 19 Αυγούστου τοῦ 1893 ὁ διοικητής ἔφτασε στό πορνεῖο, ἀλλά ἡ διευθύντριά του ἔγινε ἔξω φρενῶν καί ἀρνήθηκε τήν εἴσοδο στόν ἀστυνόμο. Ἀποκάλεσε, μάλιστα, τό πορνεῖο τῆς «κονσολάτο», δηλαδή προξενεῖο. Μετά ἀπό ἔρευνα πολλῶν ὥρῶν, οἱ ἀστυνομικοὶ ἀνακάλυψαν τό κορίτσι καί τό ὁδήγησαν στό Ε' Ἀστυνομικό. Ἐκεῖ τό ἐξέτασαν ἀστυίατροι καί, ἀφοῦ διαπίστωσαν ὅτι εἶχε σύφιλη, τήν ἔστειλαν στό συφιλιδικό νοσοκομεῖο (Γιοχάλας & Βαΐου, 2021).

Αὕτῃ τήν ἐποχή, δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰ., ὁ ἀπολύτως νόμιμος καί πλέον φημισμένος εἶναι ὁ οἶκος ἀνοχῆς τῆς ὁδοῦ Γραβιάς, ἓνα διώροφο μέ μονίμως κλειστά γαλλικά παντζούρια καί στριφογυριστή ξύλινη σκάλα μέ μπρούτζινη καλογυαλισμένη κουπαστή. Στεγάζει τήν ἐπαγγελματική δραστηριότητα κάμποσων νεαρῶν- καί ὄχι μόνον - γυναικῶν, τίς ὁποῖες ὀργανώνει καί διευθύνει ἡ περίφημη μαντάμ Μάρω. Κατά τά λοιπά, στά δρομάκια τῆς περιοχῆς λειτουργοῦν «σπίτια» μεμονωμένων «κοριτσιῶν», πού ἐργάζονται νομίμως μέ ἄδεια καί ὑγειονομική ἐπιτήρηση.

Τά «σπίτια» τῆς περιοχῆς δέν ἄφησε ἀσχολίαστα ὁ Σουρῆς:

*Ἐκεῖ πρὸς τήν Νεάπολιν, καλὰ δέν ξέρω ποῦ,
εἰς μέρος τί ἀνώνυμον ἀγνώστου ἀτραποῦ,
Ὑψοῦτο οἶκος εὐαγῆς, βωμός τῆς Ἀφροδίτης...*

Ἀργότερα, τήν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου, ἐδῶ, στήν ὁδὸ Μάρκου Εὐγενικοῦ, θά στεγάσει τήν ἐπιχείρησή της, ἡ «ἀγία πόρνη» Γαβριέλλα Οὐσάκοβα, πού θά κρύψει πατριῶτες ἀπὸ τοὺς ναζί, θά ταῖσει γείτονες μέ τό ἀντίτιμο τῆς δουλειᾶς της καί ἐν τέλει, χρόνια μετὰ, θά βρεθεῖ στραγγαλισμένη, θῦμα ἐνὸς ἀποτρόπαιου ἐγκλήματος πού δέν θά ἐξιχνιαστεῖ ποτέ. Ἡ Γαβριέλλα Οὐσάκοβα ἦταν ἓνας ζωντανὸς θρῦλος. Ἦταν ἡ πρώτη ιερόδουλη πού πέρασε ποτέ τήν πόρτα τοῦ Προεδρικοῦ Μεγάρου γιὰ νὰ λάβει τιμητικὴ διάκριση γιὰ τίς ὑπηρεσίες της στήν χώρα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς. Ἦγινε τραγούδι ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Καλδάρα, μιλοῦσε πέντε γλῶσσες καί ἄσκησε τήν πορνεία γιὰ 40 χρόνια. Τό 1991, στά 75 τῆς χρόνια, βρέθηκε νεκρή στό σπίτι της ἀπὸ ἄγνωστο δράστη, ἀφήνοντας πίσω της μιὰ μεγάλη περιουσία. Μόλις περυσί, τό 2025, γκρεμίστηκε τό μικρὸ σπιτάκι τῆς Γαβριέλλας... ἔγινε βορά κι αὐτό τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ.

Ἄς γυρίσουμε, ὅμως, πάλι στόν 19^ο αἰῶνα.

Ἐπεισόδια, πετροπόλεμοι καί... κανατοπόλεμοι

Τά ἐπεισόδια, ὁ πετροπόλεμος καί οἱ κάθε εἶδους σῶμα μέ σῶμα συγκρούσεις δέν ἀποτελοῦν μόνον μεταπολιτευτικὸ φαινόμενο γιὰ τήν περιοχή. «Εἰδυλλιακά μὲν ἀλλὰ καί ἐπικίνδυνα, ἀφοῦ κυκλοφοροῦσαν πλεῖστοι ὅσοι φαυλόβιοι, ἄσε πού τά ἀπογεύματα τῆς Κυριακῆς οἱ νέοι τῆς Νεαπόλεως ἐπιδίδονταν στόν πετροπόλεμο, ἓνα εἶδος ἐθνικοῦ "σπόρ" τῆς ἐποχῆς» (Καιροφύλλας, 2002).

Ἀπὸ τά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ νεολαία τῆς Νεάπολης πρωταγωνιστεῖ στόν πετροπόλεμο μεταξὺ ἀθηναϊκῶν συνοικιῶν πού μαίνεται γιὰ χρόνια στήν πρωτεύουσα. Οἱ συγκρούσεις ἀποτελοῦν κάτι σάν παιχνίδι τῆς ἐποχῆς, γι' αὐτό διοργανώνονται συνήθως Κυριακές, σέ σχετικὰ ἀπομονωμένα σημεῖα, ὅπου οἱ συνοικιακές συμμορίες λιθοβολοῦνται μέχρι τελικῆς πτώσεως μέ ἀποτέλεσμα

δεκάδες μικρούς, μεγάλους ή ακόμη και θανατηφόρους τραυματισμούς.

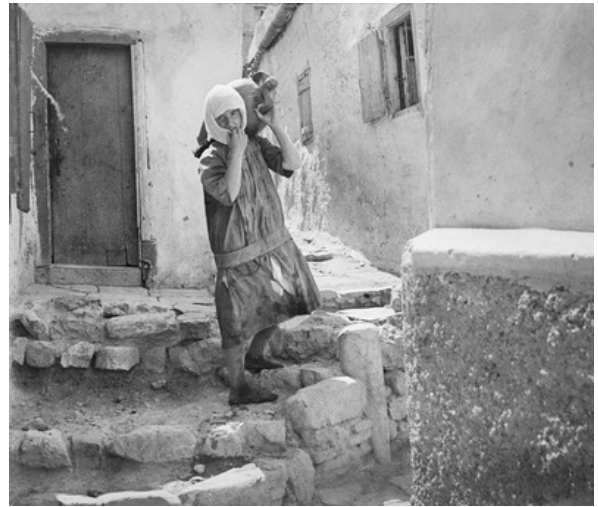
“Οι Απάχηδες των Αθηνών, ταινία του 1930, σέ σκηνοθεσία Ήλία Παρασκευά. Τούς βασικούς ρόλους ενσάρκωναν ο Αιμίλιος Βεάκης, ή Άννα Καλουτά, ό 36χρονος τότε Λάμπρος Κωνσταντάρας, ό Μίμης Φωτόπουλος, ό Ντίνος Ήλιόπουλος καί ό Φραγκίσκος Μανέλλης....

Ο πετροπόλεμος διεξαγόταν μέ πείσμα καί πολλές φορές κατέληγε σέ άγριες συμπλοκές, αλλά καί σέ βεντέτες από τίς όποιες δέν έλειψαν καί τά κανονικά όπλα! Οί τραυματισμοί ήταν συχνοί, ένώ ύπήρξαν καί περιπτώσεις θανάτων πού προκαλούσαν τίς άρχές νά προσπαθήσουν δεκάδες φορές νά καταστείλουν τό φαινόμενο. Ή βάρβαρη αύτή «παιδιά» εξέλιπε σχεδόν όριστικά τό 1910, ένώ γνώρισε μερικές τελευταίες αναλαμπές τή δεκαετία του 1960.

Άλλά καί ό γυναικεϊός πληθυσμός τής περιοχής δέν πηγαίνει πίσω σέ πάθος, μόνο πού στή μάχη του 1899 τά πολεμοφόδια δέν είναι πέτρες, αλλά... στάμνες καί κανάτια. Διαβάζουμε σέ έφημερίδα τής έποχής: «Τά έκ τής λειψυδρίας πρώτα κρούσματα τά είχομεν χθές εις τά Έξάρχεια όπου γύρω εις μία βρύση είχε παραταχθει τό άνθος τής... μπουγάδας καί του πλυσταριου. Έφοδιασμένων μέ στάμνες καί κανάτια καί άμφορείς καί κρατηρας καί λαγήνους. Άλλά όπως πάντοτε συμβαίνει όταν τό νερό

ἤρχισε νά τρέχει, ὅλες οἱ στάμνες ἐτέθησαν διά μιᾶς ὑπό τήν βρύσιν, τοῦτον ἐγένεν ἀφορμή μακρῶν λογομαχιῶν καί συζητήσεων, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ἓνας πρώτης τάξεως γυναικοκαυγᾶς κατά τόν ὁποῖον ἐθραύσθησαν οἱ στάμνες καί τὰ κανάτια μετά κρατερᾶν ἄμυναν».

Γυναῖκες σέ φωτογραφίες τῆς ἐποχῆς...

Ἀπό τόν ἀθηναϊκό Τύπο τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα, μαθαίνουμε γιά ἓναν ἄλλον πρωτότυπο γυναικοκαυγά. Δύο γειτόνισσες ξεμαλλιάστηκαν κυριολεκτικά κατηγορῶντας ἢ μία τήν ἄλλη ποιανῆς τό σπίτι εἶχε περισσότερους ἢ λιγότερους κοριούς. Ἦταν μιά πρωτοφανῆς κοριο λογομαχία, πού φυσικά προκάλεσε τήν ἐπέμβαση τῆς Ἀστυνομίας, μολονότι ὅλη ἡ πόλη δέν ἦταν σέ καλύτερη κατάσταση ἀπό πλευρᾶς ὑγιεινῆς. Ἀλλά προτιμότερο νά σοῦ βγεῖ τό μάτι παρά τό ὄνομα, ὅπως ἔλεγαν (Γιοχάλας & Βαῖτου, 2021).

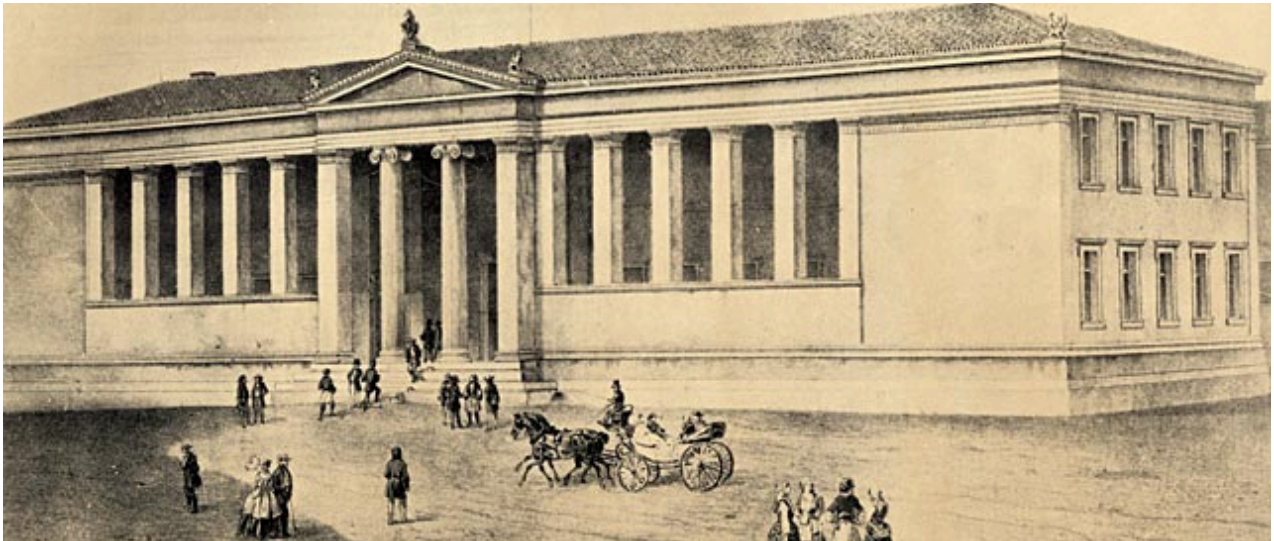
Σοβαρά ἐπεισόδια στά σοκάκια τῆς περιοχῆς γίνονται τόν Μάιο τοῦ 1859 στά λεγόμενα «Σκιαδικά». Τότε, τὰ ντόπια καπέλα^[1] ἔναντι τῶν εἰσαγόμενων γίνονται «σημαία» τοῦ ἀντιοθωνικοῦ ἀγῶνα στά χέρια τῶν μαθητῶν καί τῶν φοιτητῶν, μέ ἀποτέλεσμα τή σύγκρουση τῶν τελευταίων μέ τή Χωροφυλακή στό Πεδίον τοῦ Ἄρεως. Ἡ σύλληψη τριῶν μαθητῶν Γυμνασίου καί ἡ φυλάκισή τους στό Ἀστυνομικό Τμήμα Νεάπολης ὀδηγοῦν πολλούς νεαρούς ἔξω ἀπό αὐτό νά ζητοῦν τήν ἀποφυλάκισή τους. Ἡ ἄρνηση τῆς Ἀστυνομίας στό αἶτημα ὀδηγεῖ σέ πρωτόγνωρα γιά τήν Ἀθήνα τῆς ἐποχῆς ἐπεισόδια. Οἱ νέοι ὀχυρώνονται σέ κάποιο παντοπωλεῖο τῆς Νεάπολης καί μέσα ἀπό ἐκεῖ «...ἔρριπτον τὰς στάμνας καί τὰ καθίσματα κατά τῶν ἐφορμούντων ἀστυνομικῶν. Καί κατωρθώθη μέν νά ἐκτοπιστοῦν ἐκ τοῦ ἐν Νεάπολη παντοπωλείου, ἀλλά οὐχί νά διαλυθοῦν».

Ἀργά τό ἀπόγευμα τῆς 11ης Μαΐου 1859 συνεδρίασε τό Ὑπουργικό Συμβούλιο ὑπό τήν προεδρία τοῦ πρωθυπουργοῦ Ἀθανάσιου Μιαούλη καί ἀπέπεμψε τόν ἀστυνομικό διευθυντή Ἀθηνῶν Δημητριάδη, ἐνῶ διέταξε τήν ἀπελευθέρωση τῶν τριῶν συλληφθέντων μαθητῶν. Τά «Σκιαδικά» ἦταν ἡ πρώτη δυναμική ἐκδήλωση

[1] Οἱ Ἕλληνες θά ἔπρεπε νά δείχνουν τήν προτίμησή τους στά ντόπια ψάθινα καπέλα (σκιάδια) πού κατασκευάζονταν στή Σίφνο καί ὄχι στά εἰσαγόμενα ἀπό τό ἐξωτερικό, πού ἦταν καί ἀκριβότερα.

κατά τών ἀπολυταρχικῶν μεθόδων τοῦ καθεστῶτος καί ἐνίσχυσε τό ἀγωνιστικό φρόνημα τών ἀντιπάλων τοῦ Ὁθωνα.

Ἡ εἰσβολή τῆς Χωροφυλακῆς στοὺς Πανεπιστήμιο...

Πρωτοστάτης τῆς διαμαρτυρίας ἦταν τό Πανεπιστήμιο, ἐπαληθεύοντας τήν προφητική ρήση τοῦ Γέρου τοῦ Μωριᾶ, πού ὅταν χιτίζοταν εἶπε δείχνοντάς το: **«Τό σπίτι αὐτό θά φάει τό σπίτι ἐκεῖνο»**, ἐννοῶντας τό Παλάτι.

Πηγές

Βιβλιογραφικές

- Άθανατος, Κ. (2001). *Ταξείδι στήν Παλιά Αθήνα*, Αθήνα: Έκδ. Δήμου Αθηναίων, Πολιτισμικός Όργανισμός.
- Άννινος, Μπ. (2006). *Αί Αθῆναι τοῦ 1850. Έντυπώσεις δύο Γάλλων Περιηγητῶν. Μάξιμος Δυκάν – Γουσταῦος Φλωμπέρ*. Αθήνα: Έκδ. Έκάτη.
- Βερβενιώτης, Α. (1963). *Η Αθήνα τοῦ 1900*. Αθήνα: Έκδοση τῆς Βερβενιωτείου Σχολῆς.
- Γιοχάλας, Θ. & Βαΐου, Ζ. (2021). *Η Αθήνα τόν 19ο Αἰῶνα. Εἰκόνες μίας Όδοιπορίας Μέσω τοῦ Τύπου*. Αθήνα: Έστία.
- Καιροφύλλας, Γ. (2002). *Η Ωραία Νεάπολις καί τά Παρεξηγημένα Έξάρχεια*. Αθήνα: Έκδ. ΦΙΛΙΠΠΟΤΗ.
- Κυδωνιάτης, Σ. (1985). *Αθῆναι Παρελθόν καί Μέλλον*. Τόμος Α'. Αθήνα: Έκδ. Δήμου Αθηναίων, Πολιτισμικός Όργανισμός.
- Λαμπίκης, Δ. (1931). *Απ' Όσα Βλέπουμε στήν Αθήνα*. Αθήνα: Έκδ. Οἶκος Βασιλείου.
- Ross, L. (1863). *Emneirungen und Mittheilungen aus Griechenland*, Βερολίνο 1863 (έλληνική μετάφραση: Αναμνήσεις καί Ανακοινώσεις από τήν Ελλάδα 1832-1833, Αθήνα: 1976).
- Φούντας, Γ. (2019). *Έξαρχείων Αλφαβητάριο (1840-1975). Μή Χρηστικός Όδηγός τῆς Καταποντισμένης «Μυθικῆς Πολιτείας» καί τῶν Όμορων Συνοικισμῶν*. Αθήνα: Έλληνικές Έκδόσεις.

Διαδικτυακές

- Άντωνόπουλος, Θ. (2020). «Η Ιστορία τῶν Έξαρχείων από τό 1840 ὡς Σήμερα: Μιά Καταποντισμένη Μυθική Πολιτεία- μέ σπάνιες φωτογραφίες». LIFO, <https://www.lifo.gr/culture/vivlio/h-istoria-ton-exarheion-apo-1840-os-simera-mia-katapontismeni-mythiki-politeia-me>
- ΜΗΧΑΝΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ. «Η άγνωστη Αθήνα μέσα από χαμένο φίλμ τοῦ 1930 ποῦ βρέθηκε καί ἀποκαταστάθηκε. Οἱ «Απάχηδες τῶν Αθηνῶν» εἶχαν κόψει 400.000 εἰσιτήρια ὅταν ἡ πόλη εἶχε 300.000 κατοίκους. *Μηχανή τοῦ Χρόνου*. Διαβάστε ὅλο τό ἄρθρο: <https://www.mixanitouxronou.gr/i-agnosti-athina-mesa-apo-chameno-film-toy-1930-poy-vrethike-kai-apokatastathike-oi-apachides-ton-athinon/>
- ΜΗΧΑΝΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ. «Η Αθήνα ὑπῆρξε χωριό πρίν γίνει πρωτεύουσα; Τί λένε τά στοιχεῖα γιά τόν πληθυσμό στό κέντρο καί τά πέριξ». *Μηχανή τοῦ Χρόνου*. Διαβάστε ὅλο τό ἄρθρο: <http://www.mixanitouxronou.gr/i-athina-ipirxe-chorio-prin-gini-protevousa-ti-lene-ta-stichia-gia-ton-plithismo-ta-spitia-ke-tis-emporikes-epichirisis-ti-dichnoun-i-chartes-ke-i-martiries-ton-xenon-taxidioton-pies-polis-tin-an/>

ΜΗΧΑΝΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ. «Ο πετροπόλεμος στις γειτονιές της Αθήνας με νεκρούς και τραυματίες, που έπληττε και τον τουρισμό! Η συμμαχία έναντιον τη αστυνομίας. *Μηχανή του Χρόνου*. Διαβάστε όλο το άρθρο: <http://www.mixanitouxronou.gr/o-petropolemos-stis-geitonies-tis-athinas-me-nekrous-kai-travmaties-pou-eplitte-kai-ton-tourismo-i-symmaxia-enantion-ti-astynomias/>

ΜΗΧΑΝΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ. Η "Μαμά" των οίκων άνοχης που άνθοϋσαν στά Έξάρχεια. Μὲ ποιό τρόπο οί ιερόδουλες χαρακτηρίζονταν κατάλληλες. Η μάστιγα της σύφιλης και της βλεννόρροιας. *Μηχανή του Χρόνου*. Διαβάστε όλο τό άρθρο: <https://www.mixanitouxronou.gr/i-quot-mama-quot-ton-oikon-anochis-poy-anthoysan-sta-exarcheia-me-poio-tropo-oi-ierodoyles-charaktirizontan-katalliles-i-mastiga-tis-syphilis-kai-tis-vlennorroias/>

ΜΗΧΑΝΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ. «Οί Πρώτες Συγκρούσεις στά Έξάρχεια Ξεκίνησαν τό 1859. Ό Ξυλοδαρμός των Φοιτητών από την Αστυνομία για τά "Ψάθινα Καπέλα"... *Μηχανή του Χρόνου*. Διαβάστε όλο τό άρθρο: <http://www.mixanitouxronou.gr/oi-protes-sygkroyseis-sta-exarcheia-to-1859-ta-skiadika-kai-to-asylo/>

Μπορδόκας, Κ. (2017). «Η Ιστορία των Έξαρχείων από τά μέσα τοϋ 19ου Αιῶνα καί "Υστερα". *ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ*, <https://www.eleftherostypos.gr/istories/143965-i-istoria-ton-exarxeion-apo-ta-mesa-tou-19ou-aiona-kai-ystera>

Ντάκουλα, Έ. (2024). «Νεάπολη: Η Γνωστή Άγνωστη Ιστορία της Γειτονιάς». *LIFO*, <https://www.athensvoice.gr/life/life-in-athens/837925/neapoli-i-gnosti-agnosti-istoria-tis-geitonias/>